

ВСТУП

Узимку 1766 р. київський генерал-губернатор Іван Глібов звернувся до Катерини II із клопотанням про підтвердження привілеїв Могилянської академії та поліпшення її матеріального утримання. Поміж іншим вельможа, маючи на меті показати, який від навчального закладу “от просвещения науками юношества империи [...] происходит плод”, згадав про студентів таким чином:

Студентов ежегодно обучающихся бывает до 1200 человек и выше; между оными находятся из шляхетства и казачков малороссийских и слободских полков, Смоленской губернии и из Польши до 200 человек, поповских детей до 400; достальные сироты убогие и бедные.

Все шляхетские, казацкие и часть заможных священников дети содержатся собственных отцов их коштом, а прочие живут в воспитательном сиротском [...] доме, питаются и одеваются от подаяния щедрых людей. С сими сиротами и бедными живут, питаются и снабждаются многие для наставления в благочестии приходящие иностранные, то есть волохи, молдавы, сербы, греки и поляки благочестивого исповедания.

Из обучающихся в сей Академии студентов не малая часть с пользою к разным церковным нуждам употребляется, а имянно: в священники и диаконы, для проповеди слова Божия, во учителя при разных епархиях для распространения наук, определяются в Кадетский Шляхетной Сухопутной Корпус в иеромонахи и иеродиаконы для наставления кадетов догматам православной веры, и посылаются к находящимся при чужестранных дворах министрам в капеляны; а прошлого году отправлен по указу иеромонах Ефрем Диаковский в Англию. Сверх того, берутся и в другие должности, сиречь: в переводчики разных языков и в медико-хирургическую науку, в которую пред несколькими годами по указу из Св. Синода взяты до ста, а в 761 году пятьдесят человек, из коих и ныне действительно не малое число при армии вашего императорского величества врачами и под-врачами служат, а иные в чужие края для совершенного

обучения медицины отправлены были, из коих некоторые возвратяся в докторскую должность определены¹.

Зміст доповіді Глібова не був плодом діяльності його канцелярії — текст для представлення до Петербурга готувала сама Академія, що в такий спосіб намагалася бодай якось зарадити загрозливій ситуації, адже підстав для серйозних тривог тоді вистачало: місцева козацька еліта хотіла перебрати контроль над навчальним закладом і кардинально його реформувати, а імператорський престол був незадоволений могилянськими вихованцями, які не підтримували його секуляризаційних планів. На 1760-і рр., як бачимо, Київські Атени мали чим похвалитися перед Петербургом, отож і звернули, серед іншого, увагу на заслуги своїх колишніх учнів². Тогочасна схема подання інформації про київських студентів (перелік чисельності, станового походження, узагальнених географічних даних та сфер прикладання зусиль по завершенні студій) за іронією залишилась актуальною на наступні два з половиною століття, вкорінившись і в наукових текстах XIX–XX ст. Попри те, що всі знають про важливу роль Могилянської академії та її алумнів у різноманітних сферах життя не лише України — а відповідні сюжети стали хрестоматійними не тільки у популярній продукції про українську ранньомодерну освіту — досі ніхто не спробував вийти

¹ *Ауд–II–III.* – С.340–341. – №XXXV.

² Микола Петров датував доповідь Глібова, публікуючи, часом подання – 1 лютим 1766 р. і загалом згадував саме під цим роком (Там само. – С.338–342. – №XXXV; • Петров Н.И. Введение // Там само. – С. XI, XXI). Однак архівна копія засвідчує, що документ вже був готовий 1765 р. (див.: *ЦДІАК України*, ф.59, оп.1, спр.4736, арк.1–6 зв.). У тексті доповіді генерал-губернатора про клопотання “академіків” за *Alma Mater* не згадувалося жодним словом. Утім вказівку на те, що саме вони вели рукою вельможі, дає вже порівняння розлогої вступної частини доповіді Глібова з історією навчального закладу й довідки могилянців 1765–1766 рр. (*Ауд–II–III.* – С.243–245. – №XXVI), а також опис його заслуг наприкінці, що перегукується з одним із пунктів прохань представників Київської митрополії до Законодавчої комісії 1768 р. (Пор.: *Пункты от Киевской епархии // СИРИО.* – СПб., 1885. – Т.43. – С.529). На ідентичність історичної частини вказував свого часу ще Петров, який теж бачив співпрацю київських церковних інтелектуалів та російського вельможі (Петров Н.И. Введение // *Ауд–II–III.* – С. XI).

за межі запропонованого способу презентації київських спудеїв, доповнюючи його хіба детальнішими поіменними переліками найвідоміших вихованців. Отож принагідні згадки про яскравих персон, уривчасті покликання на статистичні дані, масштабні узагальнення поодиноких фактів, ігнорування глибшого копірсування у документах є достатньо звичні в текстах з розряду “все про все” з історії Академії. Вигідно вирізняються тут ті дослідження, що спеціально зосереджуються на вивченні окремих могилянців. Однак уявлення про студентську корпорацію загалом, з урахуванням хронологічних маркерів та історії навчального закладу, як живого і зовсім не статичного упродовж двох століть функціонування організму, явно бракує.

У цій книзі спробую подолати окреслені ганджі та детально, інколи “знайомлячись особисто”, дослідити могилянських студентів кінця 1730-х рр., а ширше — XVIII ст. Особлива увага на кінці лиш одного десятиліття зумовлена виключно джерельним чинником — наявністю більш-менш повних реєстрів вихованців (про це піде мова далі). До цих списків і випадає звертатися, якщо на меті дослідника підкріпити ті чи ті висновки відносно повними, а не уривчастими статистичними даними. Перший зріз інформації спудейських реєстрів лежить на поверхні (саме він найчастіше і цікавив істориків, проте все ж, не був належно проаналізований). Внесені до відомостей дані дозволяють погрупувати “студіозів” за зазначеними там параметрами (вік, станове походження, успішність тощо), порівняти могилянську корпорацію з іншими студентськими українськими й зарубіжними середовищами, зробити висновки про характер навчання, вплив на шкільні практики окремих чинників etc. Залучення додаткової документації дозволить поглибити наші уявлення про представників різних станів в Академії. Зрештою, на третьому рівні аналізу доведеться звернутися до освітніх “стратегій” українського люду ранньомодерного часу та вести мову загалом про тогочасну освіту, що допоможе опукліше й коректніше представити могилянських “академіків”. Отож, це дослідження не лише про студентів, Київські Атени, а про шкільництво і навіть письменність XVIII ст. загалом. Вивчення соціальної історії тогочасної української освіти дає змогу докладніше зупинитися на ще двох проблемах: успішності

унійної та православної програм дисциплінування вірян і духівництва (зокрема, освітнього), що відбувалося внаслідок реалізації двох проектів конфесіоналізації, а також ролі Київської академії у зв'язках різних українських територій.

* * *

Короткий огляд історіографії, яка зверталася до вихованців київських “латинських шкіл” XVII – першої половини XVIII ст. (саме на першій половині XVIII ст., а саме 1730-х рр., детально зосереджено увагу далі), підтвердить, що дослідники, котрі брали “під приціл” спудеїв, наводили про них украй лаконічну й занадто узагальнену інформацію.

Євгеній (Болховітінов), автор «Описания Киево-Софийского собора и киевской иерархии» (1825 р.), в одному з додатків до книжки подав короткий нарис історії Київської академії. У ньому митрополит згадав, що могилянські студенти були з “разных состояний и народов”³. Не аналізувавши твердження про те, що другу частину «Описания» можна вважати “першим у вітчизняній історіографії прагматичним викладом історії церкви в Південно-Західній Русі аж до новітнього часу”⁴. Зазначу лише, що в додатку про навчальний заклад перо владики значно розширило, проте зовсім не концептуально, а з повторенням помилок, без критичних ноток, зате із властивим описовим переказуванням історичні довідки про “школи” могилянського авторства XVIII ст.⁵ Утім, це не применшує заслуг митрополита Євгенія: його широко оприлюднене «Краткое сведение» значно переважало за обсягом попередні “кулуарні” історичні екскурси та заклало певну схему писання “про все”, зокрема про такі любі авторам ось уже два століття сюжети, як студентські звичаї.

³ Болховитинов Евгений, митрополит. *Описание Киево-Софийского собора и киевской иерархии* // Болховітінов Євгеній, митрополит. *Вибрані праці з історії Києва*. – К., 1995. – С. 251.

⁴ АНАНЬЄВА Т. “Читайте для познания Киева...” // Там само. – С. 17.

⁵ Пор.: Яременко М. Пам'ять про Галшку Гулевичівну в Києво-Могилянській академії у XVIII столітті: пригадування чи вигадання? // КА. – 2009. – Вип. 7. – С. 19–28.

Макарій Булгаков, автор першого спеціально присвяченого історії “київських шкіл” великого дослідження, писав, що

Академия всегда была открыта для всех приходивших; всяк волен был вступать в нее и не вступать, быть в ней и оставить, когда угодно: это продолжалось, по крайней мере, до половины прошлого века, а для разночинцев и всегда. И между тем с самого начала и до конца сего периода [коли навчальний заклад, за авторською періодизацією, функціонував як Києво-Могило-Заборовська академія, від 1701 р. — М.Я.] число обучавшихся в ней было очень велико, как можно заключать из многих, случайно уцелевших, сведений.

Булгаков далі наводив дуже вибіркові й до того ж не завжди слушні та інколи без зазначення джерела інформації статистичні дані про “учеников из духовного звания” й “малороссийских и заграничных разночинцев”, не ділячи детальніше останню групу⁶. Від Булгакова надалі головні досягнення могилянської історіографії були пов’язані із середовищем науковців Київської духовної академії та їхніх учнів-студентів. Інший вихованець і викладач згаданого навчального закладу Віктор Аскоченський, пишучи про Академію в 1731–1747 рр. (за митрополита Рафаїла), між іншим зазначав, що тут на той час, як, зрештою, й раніше, приймали на навчання всіх, аби були православними. Тож у могилянських стінах студіювали як діти “туземных жителей”, так і “заграничных”⁷.

Книги “піонерів” академічної історіографії (ієромонаха Макарія та Аскоченського) вважалися застарілими вже через кілька десятиліть, і саме так їх сприймали представники наступного покоління дослідників могилянської історії, чий праці слід вважати за “класичні” з огляду на їхню й донині актуальну документальність. Однак і вони не переймалися тим (та й навряд чи могли, беручи до уваги тогочасний розвиток історіографічного поля), щоб малювати просопографічний портрет київських студентів. Ілюстрацією до сказаного є нарис могилянської історії другої половини XVII ст.

⁶ Булгаков Макарий, иером. *История Киевской академии*. — СПб., 1843. — С. 108–109.

⁷ Аскоченский В. *Киев с древнейшим его училищем Академиею*. — К., 1856. — Ч. II. — С. 84.

доброго знавця документів з академічного минулого професора Миколи Петрова, який писав про релігійно-моральне виховання студентів, конгрегацію, шкільні правила й дисципліну, але зовсім не переймався розглядом того, що являла собою спудейська корпорація⁸. Пізніше в передмові до II частини першого тому підготованих ним «Актів и документов», що головню містили різноманітні студентські реєстри, Микола Петров найповніше з-поміж інших дослідників оглянув чисельність “русских” та “заграничных” могилянських вихованців, станове походження “русских” студентів і їхню кількість, коротко зупинився власне на іноземцях, котрі навчалися в Академії, та докладніше розглянув соціальну мобільність і стимули до навчання дітей духовництва⁹.

Інший професор Київської духовної академії Степан Голубєв до контингенту вихованців “латинських шкіл” кінця XVII – початку XVIII ст. зараховував представників усіх станів, зазначаючи, між іншим, що там “воспитывались, — притом составляя большинство, — и бедняки, не имевшие дневного пропитания”¹⁰.

Автор документального дослідження з історії Київської академії першої половини XVIII ст., що теж є класичним, Дмитро Вишневський, який опрацьовував реєстри могилянських спудей кінця 1730-х рр., тільки зазначав, що до навчального закладу приймали хлопців усякого “звания и положения”, аби сповідували православ’я. Серед них відсоток вихідців із родин священно- та церковнослужителів був порівняно малим — десь лише трохи більше ніж 30%. Вік вступників характеризувався значною різноманітністю, і неоднорідність у літах вихованців одного класу, відтак, являла собою природне явище¹¹. Професор протоієрей Федір

⁸ ПЕТРОВ Н. *Киевская Академия во второй половине XVII века.* — К., 1895. — С. 86–113.

⁹ ПЕТРОВ Н. Введение // *АиД—II-I-2.* — С. VI–IX.

¹⁰ ГОЛУБЕВ С. *Киевская Академия в конце XVII и начале XVIII столетий. Речь, произнесенная на торжественном акте Киевской Духовной Академии 26 сентября 1901 года.* — К., 1901. — С. 19.

¹¹ ВИШНЕВСКИЙ Д. *Киевская академия в первой половине XVIII столетия.* — К., 1903. — С. 94–95.

Тітов, пишучи про той самий час, повторив інформацію про всестановість, широке географічне представництво (мешканці Гетьманщини, “русские подданные польско-литовского государства”, серби, чорногорці, угорці, греки), але цілком у дусі свого часу детальніше зупинявся на відомих персоналіях¹². Принаймні частину згаданих вище дослідників дехто зараховує до “історико-церковної школи Київської духовної академії”, що, як на мене, накидає на цих самобутніх учених дуже загальні зовнішні ідентифікатори¹³. Разом з тим, характер їх-

¹² Титов Ф., прот. *Императорская Киевская духовная академия в ее трехвековой жизни и деятельности (1615–1915 гг.). Историческая записка.* – К., 2003. – Изд. второе. – С. 199–208, 228–232.

¹³ У сучасній українській історіографії послідовно на існуванні “історико-церковної школи КДА” наголошує професор Василій Ульяновський (див., наприклад: Ульяновський В. “Третя складова” історико-церковної школи КДА // *Просемінарії*. – К., 1997. – Вип. 1. – С. 134–143). Утім, тут він лишень актуалізував та звузив твердження Олександра Оглобліна про “київську церковно-історичну школу”, базовану головно навколо духовної академії. Разом з тим, Оглоблін частково поширював межі школи й на університет св. Володимира (вочевидь, не в останню чергу через практику співробітництва тих самих осіб ув обох закладах), та не залучував до її представників ані Макарія (Булгакова), ні Аскаченського (Оглоблін О. Українська церковна історіографія // Оглоблін О. *Студії з історії України*: Статті і джерельні матеріали. – Нью-Йорк; Київ; Торонто, 1995. – С. 266–283). Професор Ульяновський, пишучи про ознаки згаданої школи, наводить, як на мене, занадто зовнішні критерії (зосереджена на “юго-западної” і слов’янській церковній історії, використання документації місцевих архівів та “матеріальних джерел”), ба більше, в її межах виокремлює ще школу Петрова (див., наприклад, про учнів “його школи”: Ульяновський В., Панчук О. Микола Петров: портрет у часовій перспективі та різних інтер’єрах // Петров М. І. *Скрижали пам’яті*. – К., 2003. – С. 65), чи твердить, що “всі формальні ознаки” досліджень Голубева “примикають” відразу до двох визнаних київських наукових шкіл (у широкому їх розумінні): університетської історико-документалістської [...] та історико-церковної школи КДА” (Ульяновський В. І. *Двічі професор: Степан Голубев в університетському та академічному контекстах*. – К., 2007. – С. 224). За моїми спостереженнями, з легкої руки дослідника твердження про “історико-церковну школу КДА” пішло у “маси”, ставши хрестоматійною некритичною реплікою у низці дисертацій та інших робіт, де згада-но про котрогося із достойників, зарахованого до тієї школи. Разом

ніх писань про студентів схожий: досить поверхова презентація без заглиблення у деталі й увага до відомих алюмнів, як спосіб підкреслити історичне значення навчального закладу.

Зображення спудейства другої половини XVIII ст. дослідниками, доробок яких належить до класичного, різнилося хіба конкретнішими та повнішими даними (адже зросла документальна база), проте аж ніяк не розширенням тематичного кола. Наприклад, Василь Серебренніков традиційно наголошував на всестановому характері Київських Атен, але вказав на зростання серед “академіків” представників із родин духівництва та докладніше зупинився саме на цьому сегменті вихованців. Пишучи про прийом на навчання, дослідник коротко згадав вікові характеристики “абітурієнтів”, а більше зосередився на долі “випускників”, перелічивши можливі місця їхньої служби по завершенні студій. Він також зібрав статистичні дані про чисельність спудеїв по “школах”. Звично Серебренніков звернувся до способів і прийомів виховання та матеріального утримання “академіків”, розглянувши їх, утім, детальніше, ніж це могли зробити історики, зосереджуючись на попередніх десятиліттях функціонування могилянського осередку¹⁴. Схоже показував студентів у другій половині XVIII ст. і Микола Петров, пропонуючи інформацію про їхню чисельність (і загальну, і в окремих “класах”), станове походження (тут переважно йшлося про співвідношення дітей духівництва і “різночинців”, проте група останніх лише зрідка ділилася на станові сегменти, переважно на основі якогось одного документа), побут, засоби виховання юнаків, їхні кар’єри тощо. При цьому дослідженню вихо-

з тим, віднайти бодай якийсь більш-менш повний перелік представників школи у працях Ульяновського мені не вдалося. Серед учнів, скажімо, Петрова була низка дуже відмінних авторів історичних праць, не кажучи вже про посутню несхожість у підходах і дослідженнях його самого та, наприклад, Голубева. Для частини студентів Київської духовної академії, чії грубші чи тонші документального характеру книжки актуальні зібраними фактами донині, стосунки з історією взагалі інколи завершувалася випускною опублікованою працею. Все це спонукає, на мою думку, до дискусії з твердженням про існуванні згаданої школи.

¹⁴ СЕРЕБРЕННИКОВ В. *Киевская академия с половины XVIII века до преобразования ее в 1819 году.* – К., 1897. – С. 121–133, 184–194, 197–216.

ванців як соціальної групи інколи приділяли менше уваги, аніж аналізу їхнього матеріального становища¹⁵.

У наступні десятиліття висновки згаданих дослідників не лише не доповнилися, а й попросту повторювалися. Олександр Сидоренко, пишучи про другу половину XVII ст., тільки констатував різне соціальне походження викладачів та студентів, але зупинився на кількох іменах представників козацької старшини і московських воєвод та згадав, посилаючись на думку інших істориків, про прихід багатьох сиріт і пауперів¹⁶.

Зоя Хижняк, узагальнювальна книжка якої для багатьох була основним джерелом знань із могилянської історії у 1970-х – 1990-х рр., слідом за попередниками повторила твердження про всестановість навчального закладу, де “основний контингент студентів становили діти козаків, міщан, священиків і селян” (тобто, перерахувала всі головні стани Гетьманщини), та про його наповнення вихідцями з усіх українських земель, що, за логікою авторки, зробило Київські Атени “загальноукраїнським національним освітнім центром”. Хижняк також зазначила брак вікових обмежень, студії у граматичних класах хлопців від 10–11 до 24 років, а в богословському – тридцятирічних та старших парубків, перерахувала кілька “річних оцінок” (насправді про успішність писали всередині навчального року, коли складали відомості, хоча формування останніх справді припадало на кінець чи початок календарного року). Однак авторка лише наводила дані з документів, не аналізуючи їх комплексно¹⁷. Книжка Зої Хижняк стала свого часу дійсно подією. Її поява, на моє переконання,

¹⁵ ПЕТРОВ Н. И. Введение // *Ауд-II-II*. – С. XXXII–XXXVII; • ПЕТРОВ Н. И. Введение // *Ауд-II-III*. – С. XXIV–XXX; • ПЕТРОВ Н. И. Введение // *Ауд-II-IV*. – С. XVI, XIX–XX, XXXII–XXXV.

¹⁶ SYDORENKO A. *The Kievan Academy in the Seventeenth Century*. – Ottawa, 1977. – P.98, 101–102.

¹⁷ Праця Зої Хижняк не раз видавалася під різними палітурками (лише тричі в радянський час: уперше 1970 р., у переробленому та доповненому вигляді — 1981 р., невдовзі — ще раз у перекладі російською мовою). Однак, оскільки часто авторка міняла не стільки фактичне наповнення, скільки оціночні судження, та враховуючи, що пізніше видання має містити останні авторські дослідження та думки, я послуговуюсь публікацією зразка 2003 р.: Хижняк З. І., МАНЬКІВСЬКИЙ В. К. *Історія Києво-Могилянської академії*. – К., 2003. – С. 114–117 та ін.

значно більшу, навіть вирішальну на наступні десятиліття, роль відіграла не в науковій сфері¹⁸. Якраз навпаки — відсутність радянських праць, де б могилянська історія була представлена від “А” до “Я”, неприступність широкому загалу досліджень XIX–XX ст. визначили місце «Києво-Могилянської академії» не серед заплених наукових праць у шафах для обраних, а поміж популярною серед широкого кола читачів літературою. Запитуваність книжки засвідчує її кількаразове перевидання. Мені також особисто доводилося чути від очевидців про полювання за виданням екскурсоводів, крадіжку примірників із бібліотек студентами тощо.

До могилянських студентів зверталися також вивчаючи окремі теми, а не лише в дослідженнях із розряду “все про” Академію. Тут коротко сигналізую про два проблемні поля, до яких вертатимуся на сторінках книги.

Вже перші історики київського закладу зауважили студіювання у його стінах “закордонних” прибульців — уродженців Речі Посполитої. Проте факти навчання в Гетьманщині вихідців тих теренів, де домінувала Унійна Церква, привернули також увагу дослідників, які не цікавилися спеціально минулим освіти. Пояснюючи їх, вони наголошували конфесійний аспект: уніати йшли саме до православних Академії чи колегіумів. Для тодішніх авторів, котрі жили у часи активної боротьби за “православ’я” і “руську народність” у “Юго-Западном крае” — боротьби, що ідеологічну зброю намагалася кувати історичним молотом на документальному ковадлі, доводити “рускость” краю через вивчення його минулого, — згадані освітні мандрівки уніатів якраз і означали збереження “народності”, щільно пов’язаної із право-

¹⁸ Попри появу позитивних відгуків на книжку, і не лишень у фахових виданнях, були і протилежні оцінки її наукової вартості. Одну з останніх реплік на монографію взірця 1988 р. у контексті аналізу поглядів на історію Київського колегіуму, де подаються посилання і на раніші відгуки, див.: BRÜNING A. On Jesuit Schools, Scholasticism and the Kievian Academy — Some Remarks on the Historical and Ideological Background of its Founding // *КА*. — 2007. — Вип. 4. — С. 7–8. Про дихотомію “прогресивної Європи” й “реакційної Польщі” та дивне їх поєднання під однією палітуркою у Хижняк див. у: Яковенко Н. “Україна між Сходом і Заходом”: проекція однієї ідеї // *І ж. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст.* — К., 2002. — С. 359.

славним сповіданням, неглибоке вкорінення унії, її зовнішнє практикування та внутрішнє усвідомлення своєї справжньої віри, від якої відвернули насильно. Годі не лише погортати “єпархіальні відомості” церковних адміністративних одиниць “Юго-Западной” і “Западной России”, де, до речі, вміщено чимало історико-краєзнавчих публікацій, які зберегли документальну цінність донині, а й заглянути під палітурки серйозних праць, аби знайти пасажі про “упорную борьбу с унией” та приховане бажання перейти на православ’я. Зазначу, що відстоюючи цей погляд, було легко залучити на його підтвердження прямі репліки з документів. Однак таке обґрунтування не супроводжувалося належною джерельною критикою¹⁹.

У повоєнній українській радянській історіографії уривчасті дані про “закордонних” студентів згадували, звертаючись до сюжету з імовірним подвійним ідеологічним навантаженням — зв’язків річпосполитських українських земель із Гетьманщиною й Російською імперією та їхнього прагнення до “возз’єднання”. З одного боку, такі дослідження мали проілюструвати роль Росії в об’єднанні розділених державними кордонами українців, проте, з другого, цілком можливо, що їх підігрівали завуальовані патріотизм і прагнення показати віддавна сформовану цілісність української території. Одним із “місточків” такої єдності була Києво-Могилянська академія (теза значною мірою слухна), тож історики полюбили перелічувати, інколи поіменно, спудеїв з різних українських теренів із-поза меж Російської імперії²⁰. Вельми цікавими тут

¹⁹ Див. перелік відповідних праць і критику на них: Яременко М. Міжконфесійні відносини в Україні та Білорусі у XVIII ст. (постановка проблеми) // *Соціум*. – 2003. – Вип. 3. – С. 121–122; • Його ж. *Київське чернецтво XVIII ст.* – К., 2007. – С. 45–71.

²⁰ Див., наприклад: Лелекач М. М. Культурні зв’язки Закарпаття з Україною і Росією в XVII–XVIII ст. // *Наукові записки Ужгородського державного університету*. – 1954. – Т. IX. – С. 152. Валерій Смолій, зокрема, пишучи про постійну чинність культурних зв’язків “між Правобережною Україною і Росією” у XVIII ст., “велике місце” у їх налагодженні відводив Київській академії, що “стала визнаним освітнім центром розчленованих українських земель”. Автор на доказ цієї тези наводив низку різночасових конкретних прикладів (тут не йшлося про більш-менш послідовну статистику вихованців) (Смолій В. А. *Возз’єднання Правобережної України з Росією*. – К., 1978. – 121–123).

є два коротенькі повідомлення Федора Шевченка 1965 р. про київських студентів-подолян і закарпатців. Обидві публікації навіть перегукуються текстуально (продубльовано частини текстів), зокрема в них спільним є головне послання:

Протягом століть українські землі були розірвані, перебували у складі різних держав, а населення терпіло тяжкий національний гніт. І незважаючи на такі складні обставини український народ проніс через століття почуття єдності, не припинялися зв'язки між населенням різних земель. Відіграло це дуже важливу роль в формуванні української на-родності, нації²¹.

Цікаво, що на противагу іншим роботам другої половини ХХ ст. на тему “возз'єднань”, у цих статтях подоляни-на за народженням жодного разу не згадано Росію та її роль у єднанні українських земель, що й дає підставу вести мову, навіть зважаючи на специфічний час написання статей і тодішній політичний контекст (щойно сформувалася територія УРСР, а докази її історичної єдності були на часі) про приховані патріотичні нотки.

До початку 1990-х рр. дожили обидва згадані пояснення студій “закордонних” уродженців у Києві, до яких також додалися засвоєні “класові” моменти: важкий соціальний, національний та релігійний гніт, відчуття національної консолідації попри важкі умови існування, католицько-уніатська експансія й Академія, як осередок боротьби з нею, а також “важливий ідейний центр визвольної боротьби українського народу за возз'єднання всіх українських земель”²². На такі пояснення відчутний вплив справила епоха, в яку писали дослідники, тож давно на часі критична перевірка їхньої валідності.

Інша проблема, яка буде порушена на сторінках цієї книжки — успішність конфесійного дисциплінування

²¹ Шевченко Ф. П. Подоляни в Київській колегії та академії в XVII–XVIII ст. // *Тези доповідей Подільської історико-краєзнавчої конференції (жовтень, 1965)*. – Хмельницький, 1965. – С. 50–52 (цит. за: с. 50).

• Див. також: Шевченко Ф. П. Закарпатці-студенти Київської академії XVIII ст. // *УІЖ*. – 1965. – № 6. – С. 94–98.

²² Кагамлик С. Р. Роль Київської Академії в зміцненні культурно-освітніх зв'язків українських земель у XVIII ст. // *УІЖ*. – 1991. – № 3. – С. 55–62.

унійних парохів та парафіян, а також результати освітнього дисциплінування православного духовництва. Увага істориків до формування Церквою клірів і вірян, згідно з певною програмою, загострилася не так давно. Ці процеси розглядаються за допомогою концепту конфесіоналізації, причому її унійний варіант хронологічно розтягнуто і на XVIII ст., а от православний найчастіше обмежено часом Петра (Могили) та другою половиною XVII ст. Водночас, і перед унійною, і перед православною Київськими митрополіями ранньомодерного часу стояли доволі схожі завдання. Вивчення обох Церков (а більшою увагою тут тішиться таки З'єднана) дозволяє дослідникам твердити про існування проголошених та насаджуваних ієрархією заходів із дисциплінування і кліриків, і лаїків у різних сферах життя. Однак не завжди аналізується успішність реалізації таких програм (покликання на спеціальні розвідки й окреслення дискусійних моментів у твердженнях їхніх авторів наведено у відповідних параграфах монографії). Аналіз студентської корпорації якраз і дає змогу торкнутися частини проблем, пов'язаних із наслідками цілеспрямованого процесу формування ієрархією конфесійно свідомих та освічених підопічних.

Підбиваючи підсумок короткого огляду того, як представляли історики могилянських студентів XVIII ст., маємо констатувати доволі скромні досягнення. Тут доречно поставити запитання: за допомогою яких матеріалів можна їх доповнити, чи, точніше — що приховують ті джерела, котрі відомі дослідникам уже століття, проте, на мій погляд, використані занадто поверхово?

* * *

У цьому дослідженні мені випадає послуговуватися різноманітними джерелами. Проте за відправну точку слугують дві відомості про могилянських вихованців за 1737 і 1738 рр., адже йдеться не лише про базовані на поодиноких фактах узагальнення, а і про спробу підтвердити висновки більш-менш переконливими статистичними даними та співвідношеннями.

Звернення до метрик різноманітних шкіл, першочергового джерела у студіях корпорацій вихованців, як,

зрештою, і публікація реєстрів алюмнів європейських академій та університетів (спочатку чи не найбільше — німецьких), розпочалися ще в XIX ст. і тривають донині. Однак дослідників українського ранньомодерного шкільництва не завжди можуть потішити повні фіксації студентського контингенту різноманітних навчальних закладів, отож переважно їм доводиться “малювати” просопографічні портрети вихованців за допомогою розрізнених різночасових згадок у джерелах²³. Краща ситуація з “латинськими школами” Гетьманщини XVIII ст., переліки “студіозів” яких за окремі роки збереглися.

На початку XX ст. до наукового обігу введено частину списків спудеїв Могилянської академії, які, втім, і досі історики належно не використали. Ба більше, у випадках, коли дослідники таки зверталися до реєстрів, інформацію з них залучали досить споживацьки: брали факти, які лежали “на поверхні”, до того ж без детального критичного вивчення самих переліків. Відтак, наразі актуальними є і публікація спудейських відомостей²⁴, і аналіз їх як джерела. На останньому завданні зосереджуся нижче.

Першу відому повну фіксацію всіх²⁵ студентів Києво-Могилянської академії здійснено 1727 р. через ініціативу “згори”. Тоді Верховна Таємна Рада вирішила перевірити, чи виконується в єпархіях положення Духовного Регламенту про заведення шкіл і розпорядилася, щоб Синод подав необхідні матеріали. Синод, своєю чергою, звернувся 22 серпня 1727 р. з указами надіслати інформацію про навчальні заклади до єпархій, з яких відомості й надходили упродовж

²³ Див., наприклад, дослідження учнівського складу Луцького й Острозького колегіумів першої половини XVII ст.: Яковенко Н. Учні Луцького й Острозького єзуїтських колегіумів у першій половині XVII століття (спроба “колективного портрета”) // *ЗНТШ*. – 2008. – Т. CCLVI: *Праці Історично-філософської секції*. – С. 163–190.

²⁴ Трохи ширше про це згадано у: Задорожна О. Ф. Джерельна база досліджень історії Києво-Могилянської Академії // *ТКДА*. – 2009. – №11: Ювілейний збірник. – С. 131–132.

²⁵ Наголошу, що окреслення “всіх” до певної міри умовне, адже добре відома тогочасна мінливість студентського складу упродовж навчального року. Йдеться про весь контингент на момент його фіксації.

1727–1729 рр.²⁶ Із Києва студентський реєстр, що складався лише з імен та прізвищевих назв вихованців, надіслали того самого 1727 р.²⁷ Щоправда, тоді йшлося про разову ініціативу верховного органу управління Православною Церквою у Російській імперії. Регулярна і значно повніша фіксація могилянських “академіків” розпочалась аж через десятиліття.

Згідно із синодальним указом від 8 лютого 1737 р., було велено надіслати з єпархій у Петербург інформацію про школи, вихованців та вчителів, а також про їхнє матеріальне утримання “и впредь о состоянии тех школ как о количестве учеников и какова они будут звания, и в колики кто лета и в каких обращаться каждой будет науках, и кто когда из них в какое достоинство будет произведен”, повідомляти²⁸. Відтак, у квітні 1737 та січні 1738 рр. в Академії склали два переліки всіх вихованців. Однак іншим синодальним указом (від 9 серпня 1738 р.) обумовлювалося, що реєстри спудеїв за формою, укладеною ще в лютому 1738 р., треба складати лише стосовно вихідців із родин духівництва, а про “різночинців” казувати тільки загальну чисельність по курсах²⁹.

Микола Петров твердив, що обмеження детальної фіксації студентами з родин духівництва стало наслідком клопотання старшини, котра, як і решта вільних світських “студіозів”, зокрема з-поза меж Російської імперії, бачила практику перепису “подозрительною” й такою, що “могла стеснять стародавнюю свободу обучения”³⁰. Важко сказати, звідки дослідник узяв цю інформацію, принаймні в документах, на які він покликається, не можна відшукати слідів старшинського хвилювання. Мабуть, це твердження було лише припущенням Петрова, базованим на словах київського владики про свободу українських студентів у навчанні. Висловлювалися незадоволені реєстрацією голоси (що

²⁶ ОДД. – СПб., 1885. – Т. VII (1727 г.). – Стб. 238–239. – №223.

²⁷ Там само. – Стб. CXVI–CXXX. – Приложение VIII.

²⁸ *AuД–II-I-2.* – С. 21–22. – №VI; С. 37. – №IX.

²⁹ Про запровадження відомостей див.: Петров Н. Списки студентов и профессоров Киевской Академии с 1736–1737 по 1757–1758 год // *ТКДА.* – 1914. – №5. – С. 105–108; • Петров Н. Введение // *AuД–II-I-2.* – С. V–X; • *AuД–II-I-2.* – С. 89–90, 92–93. – №XI.

³⁰ Петров Н. Введение // *Там само.* – С. VI.

не виключено) чи ні, а важить інше — професори Академії, як установи, яка перебувала під церковною юрисдикцією, не мали достатньо повноважень, аби вимагати відомості від представників світських станів, тим паче з-за кордону. З іншого боку, світський контингент “студіозів” вважав, як можемо висновувати з окремих випадків, що він навіть у разі встановлення покарання за порушення внутрішньо-академічної дисципліни не залежить від церковної влади в особі керівництва навчального закладу, а має підкорятися своїй “команді”³¹. Тож цілком логічним став дозвіл Синоду фіксувати тільки хлопців з родин священно- та церковнослужителів. Зате київський архієпископ справді був схвилюваний нововведенням, про що свідчить його донесення, направлене влітку 1738 р. у Петербург: він сприймав фіксацію як спробу перевести всіх вихованців із самозабезпечення на “указний кошт” та як заборону відлучатися з Академії за власною волею, а також як зазіхання на права Могилянських Атен. Владика цілком резонно прогнозував, що такі заходи призведуть до занепаду навчального закладу:

и так коллегиум Киевское, которое де от своего начала чрез долгие лета за свободу, по примеру иностранных училищ, премошнейшими высокомонаршими грамотами укрепленное, довольно учеников имело, в крайнее оскудение приити может, и потому так учеников на своем коште учащихся записывать и свободный из училищ отпуск заградить трудно³².

Відтак, із 1738/1739 н.р. і до закриття Академії 1817 р. студентські реєстри укладалися щорічно, проте містили лише інформацію про представників духівництва. Світські вихованці, натомість, фіксувалися принагідно. Чи не найбільші їх переліки внесено у списки осіб, які присягали на вірність імператорському престолу (ця процедура була обов’язковою для всіх спудеїв, незалежно від соціального походження³³). У згаданих реєстрах могли, до того ж, зазначати станове по-

³¹ Див. докладніше: Яременко М.В. “До мене-де никто не имѣть Власти, кромѣ ясневелможного”: самоідентифікація могилянського студента крізь призму конфлікту 1752 р. // *Соціум*. – 2007. – Вип. 7. – С. 231–239.

³² *АиД–II-II*. – С. 444. – №СХХХV.

³³ *ОДД*. – СПб., 1913. – Т. XIX (1739 г.). – Стб. 577. – №488.

ходження та місце проживання. Однак більш-менш повний документ такого типу фіксує тільки імена та прізвища/прізвища 942 вихованців, які присягали на вірність Єлизаветі Петрівні 1742 р.³⁴ Згідно з відомістю студентів, складеною в навчальному закладі у грудні 1741 р., в Академії студіювало 687 осіб з усіх станів, за даними від грудня 1742 р. — 822, а від грудня 1743 р. — 902 хлопці (див. додаток 3). Тож є підстави стверджувати, що у присяжний список внесено якщо не всіх, то переважну більшість “академіків”. З другого боку, ця невеличка статистика зайвий раз ілюструє мобільність студентського складу навчального закладу.

Чи фіксувалися всі могилянські студенти раніше, до 1727 р.? Дослідникам невідома така практика і, схоже, документальних підстав твердити про її існування немає. До синодальних розпоряджень зустрічаються лише принагідні переліки невеликих груп вихованців, приміром, у рукописних навчальних курсах (тих, хто складав вправи, відвідував ту чи ту “школу”, розігрував виставу абощо)³⁵. Коли в Москві у відповідь на клопотання гетьмана Брюховецького 1666 р. відновити понищені перед цим могилянські “латинські школи” розглядали можливість закриття Академії, то надіслали київському воєводі Петру Шереметьєву таке розпорядження:

буде им против их вольностей будет не во оскорбленье, и тех школ им не заводитъ; а буде им против их вольностей то будет во оскорбленье, и великий государь их пожаловал, велел им в Киеве школы заводитъ и людей в них учить киевских жителей, а из неприятельских городов в те школы никого не пускать и не учить, чтоб от них смуты и всякого дурна не было³⁶.

У відповідь воєвода не тільки виступив за функціонування колегіуму (“перевесть тое старую школу некоторыми меры нелзе, потому что киевским жителем будет то в великое оскорбление”), а й запевнив, що приїжджі люди

³⁴ Там само. — С. 452–468. — №CXLI.

³⁵ Див., наприклад: ПЕТРОВ Н. И. *Киевская Академия во второй половине XVII века.* — К., 1895. — С. 44–45. Перелік “філософів” 1715–1717 рр.: *АиД–II-I-2.* — С. 1–2. — №I.

³⁶ *Акты ЮЗР.* — СПб., 1869. — Т. 6 (1665–1668). — С. 86. — №34.

переписуються³⁷. Відтак, поміж усіма прибульцями могли згадуватись окремі “закордонні вступники” до колегіуму.

В могилянські інструкції «Leges academicae» 1734 р. зазначалося, що ті студенти, які залишають Академію, мають отримувати від префекта свідоцтво про успіхи в навчанні, а

для этого префект училищ обязывается ежегодно вносить в библиотеку Академии, для будущих справок и для всякого случая, как частные годовичные списки, составленные верно учителем каждой школы с означением имени, фамилии и правдивой аттестации учеников, так и общий — всех учеников и студентов, составленный со всяким тщанием по порядку и достоинству школы, где должны быть обозначены имя, прозвание, вероисповедание, отечество, звание и состояние родителей, а также возраст и познания его³⁸.

Невідомо, чи виконувалася ця настанова в Академії. Принаймні, коли у травні 1738 р. Синод вимагав надіслати з Києва відомості “от 730 года сколько в котором году где в школах учащихся было, и чему кто обучился, и кто, когда, и куда убыли, и куда определены, и сколько осталось в школах”, київський архієпископ відповів, що такого “учинить отнюдь невозможно”, позаяк могилянські спудеї, як вільні люди, коли хочуть навчаються, і так само за власним бажанням залишають науку³⁹. Аналогічно, коли 1781 р. в навчальному закладі складали довідку про число вихованців, то розпочали її від 1740 р., інформуючи, що “сколько ж отъ основания Академіи до 1740 года въ той Академіи студентов каждого года обучалось, неизвѣстно”⁴⁰. Окрім загальних академічних відомостей кожен професор вів “обыкновенный школьный каталог”, як можна судити із донесення префекта Георгія Кониського 1751 р. Тоді могилянський вихованець Іван Вишньовський клопотався про надання йому священницького місця, а у відповідь митрополит розпорядився “тре-

³⁷ Там само. – С. 93. – №37; • Харлампович К. В. *Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь*. – Казань, 1914. – Т. I. – С. 373.

³⁸ [Академічна інструкція 1734 р.] // Аскоченский В. *Киев с древнейшим его училищем Академиею*. – К., 1856. – Ч. II. – С. 107–108.

³⁹ *АиД–II–I–2*. – С. 91–92. – №XI.

⁴⁰ *Києво-Могилянська Академія кін. XVII – поч. XIX ст.: повсякденна історія. Збірник документів*. – К., 2005. – С. 236–237. – №151.

бовать о состоянии и учении в оных школах аттестата”. Із префектової відповіді на резолюцію преосвященного зрозуміло, що викладачі кожен у своїй школі провадив реєстрацію підопічних, причому щонайменше додатково зазначав у каталозі час приходу на навчання й успішність (остання рубрика заповнювалася детальніше, ніж у загальних академічних відомостях). У донесенні також вказано, що збереження професорських нотаток не було обов’язковим:

С фари же и риторики тих годов, когда он [Іван Вишньовський — М.Я.] тья школы трактовал, каталогов обикновенных не сискалось, яко таковым каталогам особитаго хранения и сдачи с рук на руки понини не было да из богословии отца архимандрита Братского Сильвестра Лясконского о бывших его учениках, каталога нет же⁴¹.

Отож, є всі підстави вважати, що в Академії до втручань “зверху” не мали на меті спеціально фіксувати всіх вихованців (чи, принаймні, зберігати такі дані у наступні роки). До цього не спонукав також безкоштовний характер навчання, себто фінансова доцільність. Зрештою, єзуїтські практики, від яких запозичив шкільну модель Петро (Могила)⁴², схоже, теж не націлювалися на реєстрацію всіх вихованців. Принаймні, у «Ratio Studiorum» спеціально на цьому не наголошувалося. Щоправда, у частині, що стосується групи членів “Академії” (вибраного згромадження талановитіших та побожніших студентів, які виконували додаткові заняття під наглядом префекта), зазначалося про потребу внесення їхніх імен до книги в порядку прийняття до цієї групи⁴³.

Кістяк структури могилянських відомостей, що являли собою рубриковану таблицю, був сформований одразу від запровадження щорічної реєстрації студентів та містив таку-от інформацію: перша графа — “імя и прозваніє”, друга —

⁴¹ *АиД–II–II*. – С.32–33. – №XII.

⁴² Простеження частини спільних рис єзуїтського й могилянського шкільництва див. у: Серяков С. О. Характерні риси єзуїтського шкільництва в освітній діяльності Києво-Могилянської академії в XVII столітті // *Наукові записки НаУКМА*. – 2000. – Т. 18: *Ювілейний випуск, присвячений 385-річчю КМА*. – С. 24–28.

⁴³ *Ratio Atque Institutio Studiorum SJ czyli Ustawa Szkolna Towarzystwa Jezusowego (1599)*. – Warszawa, 2000. – S. 115.

“лѣта от рожденія”, зати́м — “откудова и каких родителей”, а наостанок — “какого ученія”⁴⁴. Вже у 1738/1739 н.р. фіксація відбувалася за дещо відкорегованою схемою: “кто імяны и изъ каких чиновъ”, “сколко кому от роду лѣтъ”, “время опредѣленія въ школу”, “чему обучены”, “что ннѣ обучаетъ”, “кто къ науки понятны и кто непонятенъ”⁴⁵. Із 1741/1742 н.р. у відомості введено графу “Кто, когда и куда выбыли” (чи, в інших переліках — “Кто, когда и куда отлучился”) ⁴⁶. Надалі рубрикація залишалася майже без змін до кінця функціонування Київської академії, дещо змінювалася лише повнота звітів із навчального закладу до Петербурга (окрім указу 9 серпня 1738 р., покликаючись на який складали списки, у XVIII ст. звітування регламентувалося також указами Синоду від 14 серпня 1774 р., 5 жовтня 1784 р. і 31 жовтня 1798 р.). Отже, поряд зі студентськими реєстрами з’явилися відомості про професорів та інформація про те, що читалося в кожному “класі”, окремо записували дітей духовництва з Київської єпархії та окремо — з інших єпархій⁴⁷. Самі списки вихованців десь у другій половині 1780-х рр. доповнилися рубриками “Кто обучается греческому языку и с каким успехом” (грецьку починали студіювати з “класу” поезії) та “Кто на чем содержании”. Вочевидь, це сталося внаслідок реформування навчального закладу, зокрема програми студій, за загальноімперським зразком (із 1786 р.) та набуття статусу головної окружної академії (1788 р.)⁴⁸. Позаяк не вдалося виявити списки між 1780 та 1790 рр., точного часу корекції наразі встановити не вдалося: відомість за 1779/1780 н.р. нових рубрик іще не містить, а от у списку за 1790/1791 н.р. вони наявні⁴⁹. На початку XIX ст., окрім успішності, звернули увагу на поведінку (“кто к наукам понятен или непоня-

⁴⁴ Див., наприклад: *ІР НБУВ*, ф. 160, спр. 172, арк. 1 та наст.

⁴⁵ Там само, арк. 21.

⁴⁶ Там само, арк. 75–97, 434.

⁴⁷ Див., наприклад: *АиД–III-I*. – С. 263–369. – №LXXXVIII–XCII.

⁴⁸ Титов Ф., прот. *Императорская Киевская духовная академия в ее трехвековой жизни и деятельности (1615–1915 гг.)*. – С. 265, 270.

⁴⁹ *ЦДІАК України*, ф. 127, оп. 1020, спр. 4950; • *АиД–II-V*. – С. 249–291. – №LXXI.

тен и каковых успехов и поведения”)⁵⁰. Як бачимо, зробити підкріплені статистикою висновки про київських вихованців з усіх станів можна лише станом на кінець 1730-х рр., а надалі для прискіпливого вивчення надаються списки тільки дітей духовництва.

Могилянські студентські відомості відрізнялися і за формою, і за суттю від університетських студентських реєстрів (*matricula, album, registrum*). Внесення особи до останніх було правовим (можливість користуватися з привілеїв) та фіскальним актами. До прикладу, в альбомі Замойської академії (1595–1781 рр.) студенти фіксувалися в міру прибуття впродовж усього року (у Києві це зазвичай робили раз протягом грудня–січня) чи разово під кінець ректорської каденції. У другому випадку могла вибудовуватись ієрархія учнів відповідно до станового походження, а от поділ на курси запровадили лише в 1737/1738 р., хоч його не завжди дотримувалися. Фіксація всіх студентів різних навчальних рівнів за один рік траплялася тільки тому, що у XVIII ст. альбом упродовж певного часу міг узагалі не заповнюватися. Сам характер запису також не був сталим і залежав від особи, котра його здійснювала. Постійно зазначалося лиш ім'я, батькове ім'я та прізвище і територіальне походження, часто без детальної вказівки населеного пункту, а тільки із занотуванням адміністративно-територіальної одиниці (для шляхти — світської, як-от воєводство, повіт тощо, для духовництва — церковної). Територіальне походження зрідка могло опускатися. Доволі поширеними були вказівки суми внеску та даних про складання академічної присяги. Від кінця XVII ст. почали реєструвати станове походження. Натомість вік і релігійна належність вказувалися як виняток. Лише в останні роки функціонування Замойської академії почали фіксувати кількість років, проведених у даному класі, викладача та джерело утримання. До альбому також записували тих, хто здобував в Академії докторський ступінь. Окрім того, на його аркушах розміщувалися нотатки, що стосувалися як справ навчально-

⁵⁰ Див., наприклад, за 1804/1805 н.р.: *ЦДІАК України*, ф. 1711, оп. 1, спр. 120; • Яременко М. Джерельний потенціал “відомостей” про студентів Києво-Могилянської академії // *ЗНТШ*. – 2010. – Т. CCLX: *Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін*. – Кн. 1. – С. 61–62.

го закладу, так і ширшого кола тем (подій у Речі Посполитій) або навіть особистого характеру⁵¹.

У випадку реєстрації могилянських студентів ішлося лише про адміністративний крок. Цим київські відомості нагадують фіксацію вихованців у метриках річпосполитських академічних гімназій, однак форма списків останніх різнилася, містячи попервах лишень імена й місце походження ново-прибулих на науку, а також рівень початку навчання. Втім, регулярність заповнення метрик і повнота інформації про студентів залежала від зусиль ректора, тож із часом з'явилися вказівка на статус батьків, вік (інколи з датою народження), родичів чи опікунів, домовласників, у яких студент винаймав житло, та віросповідання. Зрештою, відомості, що фіксувалися, в різних гімназіях могли різнитися⁵². Приміром, записи у навчальному закладі Хелмна на Помор'ї (за 1692–1816 рр.) на противагу типовій університетській практиці робилися щорічно, а це дозволяє краще вивчати процес навчання та крокування вихованців різними його сходинками. У цьому простежується подібність до київської практики. Щоправда, у хелмінському альбомі стало фіксували лиш ім'я та прізвище учня і клас, який той відвідував. Натомість інформація про місце походження є спорадичною, вікові дані згадано вкрай рідко, як виняток, а про станову належність і статусність можна судити з окреслень на кшталт “dominus”, “nobilis” тощо. Лише з маргінальних записів у альбомі щастить довідатися додатково про успішність учнів у навчанні, їхню подальшу долю, смерть тощо⁵³.

Чи не найдужче могилянські спудейські списки нагадують каталоги вихованців папської семінарії у Вільні (1582–1798 рр.), якою опікувалися єзуїти, понадто — їхній формуляр у XVIII ст. Спільними були не лише щорічна фік-

⁵¹ *Album studentów Akademii Zamojskiej 1595–1781.* – Warszawa, 1994. Характеристика джерела у вступі — s. 15–20.

⁵² Див., наприклад, метрику Торунської академічної гімназії: *Metryka uczniów Toruńskiego gimnazjum akademickiego 1600–1817.* – Toruń, 1997. – Cz. I–II. Характеристика джерела наведена у вступі: Ibid. – Cz. I. – S. VII–VIII, XIV–XV.

⁵³ *Album uczniów Chelmińskiego gimnazjum akademickiego. 1692–1816.* – Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, 1975. Характеристика джерела — s. 14–18.

сація віленських студентів у спеціальних таблицях, а й подання інформації про них у рубриках, що дуже нагадують київські: ім'я та прізвище, соціальне походження й належність до адміністративних одиниць (дієцезія, орденська провінція, воеводство), часом імена батьків; дата вступу; рубрика “Patria” (територіальне та національне походження); “Religio parentum”; мови, якими володіє підопічний; вік; наукові титули й час їх здобуття; успішність; школа, в якій навчався семінарист; час закінчення навчання та подальші заняття⁵⁴.

Головним завданням Папського семінаріуму було виховання священиків і місіонерів, які б готували ґрунт для з'єднання “єретичної півночі” та “схизматичького сходу” з Римом⁵⁵. Безсумнівно, цей навчальний заклад виник унаслідок тих процесів у церковному житті, до яких спричинилася Реформація і які наразі переважно характеризуються (хоч і не без дискусій) через концепт “конфесіоналізації”. Один із наслідків останньої — дисциплінування духівництва, зокрема освітнє, і як “технічний” вияв цього — поява ретельної документації про студії. Тож не дивно, що студентські відомості єпархіальних закладів Російської імперії, діяльність яких спонукала та контролювала вища світська й церковна влада і які мали так само формувати (часто примусово) освічене духівництво, нагадують за інформативним наповненням віленський зразок — ув обох випадках схожі завдання, вочевидь, обумовили подібну структуру фіксації.

Тут не зайве пригадати, що заведення щорічної реєстрації вихованців єпархіальних шкіл наприкінці 1730-х рр. у Російській імперії стало одним із низки інших виявів дисциплінування як духівництва, так і церковного життя загалом. Приміром, 1732 р. в монастирях запровадили пропнуровані книги для запису інформації про всіх ченців⁵⁶. Відтепер вона дозволяла стежити за дотриманням указів щодо постригу та закріпити населеників за їхніми обителями,

⁵⁴ LITWIN H. Katalog alumnów Seminarium Papieskiego w Wilnie 1582–1798 // *Przegląd Wschodni*. – 2003. – T.VIII. – Z.4(32). – S.927–929.

⁵⁵ Детальніше про семінарію див.: POPLATEK J., T.J. Zarys dziejów Seminarjum Papieskiego w Wilnie 1585–1773 // *Ateneum Wileńskie*. – 1930. – Rocznik VII. – Zeszyt 1–2. – S.170–228.

⁵⁶ *ПСЗ.* – СПб., 1830. – T.VIII (1728–1732). – С.918–919. – №6176.

перешкодивши самовільним відлученням і мандруванням. 1737 р. також ввели нову форму відомостей, у яких реєстрували тих, хто сповідався та причащався, а чи не виконував настанов обов'язкового щорічного очищення від гріхів⁵⁷.

Отож, наразі дослідники Київських Атен мають у своєму розпорядженні лише чотири більш-менш повні реєстри студентів з усіх станів за два століття функціонування “шкіл” — за 1727, 1737, 1738 та 1742 рр. Два з них (перший і останній) — це перелік імен та прізвищ/прізвищ. Аналіз такої інформації без додаткових указівок хоча б на соціальну належність і проживання зафіксованих вихованців є вельми невдячною справою, про що згадаю далі. А от дві інші відомості — за 1736/1737 та 1737/1738 н.р. — надаються до глибшого вивчення, позаяк фіксують також станове й географічне походження, вік і характеристику успішності⁵⁸. Саме ці списки дають нагоду представити навчальний заклад та його вихованців, опираючись на відносно повні статистичні дані. З іншого боку, маємо справу з початком практики укладання відомостей, що могло відобразитися на їхньому змісті. Ця підозра й унікальність обох реєстрів спонукають якомога уважніше проаналізувати їхній джерельний потенціал, на чому частково зупинюся нижче, а також звертатимуся не раз, викладаючи ті чи ті конкретні сюжети.

Чи не найменш імовірною у відомостях є рубрика, в якій вказано вік студентів. Вона, вочевидь, заповнялася зі свідчень самих “академіків”, а то й через візуальне

⁵⁷ Смолич И. К. *История Русской Церкви. 1700–1917*. – М., 1997. – Ч. 2. – С. 63, 398–399.

⁵⁸ Обидва студентські реєстри були опубліковані ще на початку ХХ ст. Миколою Петровим. Тут і далі інформацію за більшу частину 1738 р. взято переважно з київських архівних манускриптів, а за 1737 р. та невеличку частину (“школа” богослов'я) 1738 р. — з опублікованого збірника документів (*ІР НБУВ*, ф. 2, спр. 2937, арк. 1–4 зв. (перелік “філософів” без одного вихованця та двох риторів 1738 р.); ф. 160, спр. 172, арк. 1–19 зв. (від “риторів” без двох студентів до “аналогістів” 1738 р.); * *Ауд-ІІ-І-2*. – С. 38–59. – № IX (за 1737 р.); С. 61–88. – № X (за 1738 р.)). Далі у книжці не перевантажуватиму текст повторенням цього покликання, якщо йтиметься про залучення узагальнювальної інформації з відомостей, а також у ході використання розлогіх даних обох реєстрів, зосереджених не на одному аркуші/сторінці, а розкиданих по всіх списках.

сприйняття фізичних кондицій вихованця. Порівняння двох сусідніх списків за 1737 і 1738 р., різниця в укладенні яких становила 9 місяців, переконує, що вік вказували приблизно, “на око”. Навряд чи варто ускладнювати текст прикладами всіх різночитань, адже більша чи менша плутанина у цій графі була доволі типовим явищем. Згадаю лише кілька випадків. Приміром, козацький син Яків Табірницький з Будищ Полтавського полку 1737 р. записаний 16-літнім, а наступного року вже 20-річним. Натомість його однополчанина Йосифа Шишацького з Нехворощі “омолодили”: 1737 р. зареєстрували 16-літнім, а 1738 р. — 15-літнім. У відомостях вік вказували помилково також представникам привілейованих прошарків, як-от вихідцю з родини значкового товариша Йоакимові Христичу: 16 та 18 літ відповідно⁵⁹.

Втім, у плутанині з роками немає нічого дивного, а визначення літ нічим особливим не вирізняється від загальної тогочасної практики. На свідчення “байдужого ставлення людей XVIII ст. до свого (як і чужого) віку” й “банальне незнання священиками власних прихожан”, що відобразилося на приблизній фіксації літ у сповідних розписах, звернула увагу Оксана Романова, згадавши про таку ситуацію в іншій тогочасній документації⁶⁰. “Усну традицію сприйняття й обрахунків віку населенням Гетьманщини другої половини XVIII ст., для якої характерне оперування круглими числами” (коли значно завищеним є відсоток так званих “ювілярів”, які мали повні десятки років без одиниць: 50, 60, 70 тощо), зазначив Ігор Сердюк у Рум’янцевському описі “Малоросії”⁶¹. При цьому, неточний округлений вік указува-

⁵⁹ Пор.: *ІР НБУВ*, ф. 160, спр. 172, арк. 6 зв., 8 зв., 10 та *АиД–II-I-2*. – С. 48, 51, 54. – №IX.

⁶⁰ РОМАНОВА О. О. Сповідальні книги Київської митрополії XVIII ст. як спосіб церковного контролю за мораллю парафіян // *УІЖ*. – 2008. – №4. – С. 125–126. Такі самі висновки див.: РОМАНОВА О. О. Контроль за дитячою сповіддю та визначення віку парафіян (за матеріалами сповідних розписів Київської митрополії XVIII ст.) // *Болховітіновський щорічник* 2008. – К., 2009. – С. 23–24.

⁶¹ СЕРДЮК І. О. Особливості відображення вікових категорій населення Лівобережної України в Рум’янцевському описі Малоросії // *Вісник Черкаського університету*. – 2008. – Вип. 133: *Серія “Історичні науки”*. – С. 55–62.

ли особи, котрі добре оперували числами, як-от ніжинські грецькі купці⁶².

Ще мало минути багато часу активного та повсюдного застосування на практиці інформації з документів, у яких фіксувалися літа (метричні книги, сповідні розписи тощо), аби приблизне визначення років життя за зовнішніми фізичними параметрами змінилося на достовірні підрахунки. Навіть ув останній чверті XVIII ст. представники парафіяльного духівництва, котрі якраз і мали відати вік своїх парафіян, не могли точно визначити його у членів власного роду. У своєму щоденнику дяк церкви с. Ховзовки Глухівського повіту Федір Кирнецький (весь причет храму становили представники його сім'ї) 1788 р. занотував про смерть тітки, батькової сестри. При цьому її років він достеменно не знав, отож для орієнтації користувався послідовністю народжень у родині:

[...] объявилъ братъ нашъ Василъ Лапуза, что мат его, а наша тіотка Татїяна Михайлова имѣвшая примѣромъ лѣтъ изъ 66 старѣйшая отъ батюшки такъ Ѳеодоръ она Татїяна, Герасим, Анна Придохина бывшая и Меланїя и под сею бат. [батьошка, так автор величає батька. — М.Я.], представилася [...]»⁶³.

У Києві розуміли умовність вікової інформації, наданої студентами. Вочевидь, саме це спонукало духовну консисторію 1767 р. видати указ надалі у відомостях не писали літа дітей духівництва “единственно по самихъ точию ихъ показанію”, як раніше, а тільки за письмовими “свидетельствами” духовних правлінь⁶⁴.

Відтак, послуговуючися студентськими списками, до вікової інформації слід ставитися критично та намагатися перевіряти її. Звісно, уточнення швидше за все можливе щодо тих вихованців, які представляли верхи тогочасного соціуму (як-от діти козацької старшини), про котрі збереглися також інші джерела. Разом з тим, дані про літа не варто іг-

⁶² СЕРДЮК І. *Полкових городов обивателі: історико-демографічна характеристика міського населення Гетьманщини другої половини XVIII ст.* — Полтава, 2011. — С. 216–217.

⁶³ *Щоденник Андрія та Федора Кирнецьких, священиків Свято-Миколаївської церкви с. Ховзовки Глухівського повіту Новгород-Сіверського намісництва (грудень 1787 – жовтень 1788 рр.).* — Чернігів, 2006. — С. 18.

⁶⁴ *АиД–II–III.* — С. 352–353. — № XLIII.

норувати повністю — хай і приблизно, вони допомагають реконструювати вікові співвідношення між студентами.

Рубрика “(Откуда и каких родителей)”, яка від 1738/1739 н.р. доповнилася записом імен вихованців і називалася “кто имяны и изъ каких чиновъ”, містила вказівку на станове та географічне (за цивільним, а не церковним адміністративно-територіальним поділом) походження студентів. Коли почалася повна фіксація інформації виключно про представників духовного стану, то зазначалася ще й церква, при якій служив батько “студіоза”. Щоправда, від кінця XVIII ст. до реформування Могилянських Атен 1817 р. вказівку на церкву найчастіше опускали, а згадували про парафію переважно в тих випадках, коли йшлося про населений пункт із кількома храмами⁶⁵.

Для обох повних відомостей — за 1737 і 1738 рр. — у цій рубриці виникають запитання до станової ідентифікації. По-перше, вона переважно не характеризується деталізацією, себто часто не вирізняє одного козака від іншого, священика від священика тощо, а, по друге — у два сусідні роки в різний спосіб окреслено соціальний статус осіб із тими самими іменами, територіальною “пропискою”, послідовним рухом навчальними сходами та приблизно слухно змінюваним віком. Тезки 1737 та 1738 рр. також можуть мати відмітними інші характеристики (місце походження тощо). Знову таки, перелік усіх прикладів був би досить розлогим, тому задля ілюстрації наведу лише кілька випадків, зазначивши, що немає підстав закидати викладачам, які засвідчували відомості, свідоме фальшування їхнього змісту (принаймні, виявити такі факти чи підстави їх підозрювати не вдалося). Далі для зручності позначу опубліковані Петровим реєстри з архіву Синоду (туди їх обов’язково відправляли з Київської духовної консисторії, куди, своєю чергою, потрапляли з Академії) за 1737 та 1738 рр., як П-37 і П-38 відповідно. Покликання на неповний рукописний список відомості за 1738 р. (без “богословів”, “філософів” і двох студентів риторичного “класу”) відразу в тексті робитиму, як Р-38, а на уривок-ма-

⁶⁵ Див., наприклад, у відомості за 1799/1800 н.р.: *ЦДІАК України*, ф. 127, оп. 1020, спр. 6358, арк. 1 та наст. Попередній виявлений реєстр стосується 1790/1791 н.р., отож достеменно встановити згадану зміну важко.

нускрипт із фіксацією "філософів" (без одного) та двох "риторів" — як Р-38-1.

Одна з проблем у відомостях — брак загальних спільних норм на позначення характеру, а то й назви населених пунктів. Оскільки викладачі переважно чітко вказували полк, у якому розміщувалися поселення уродженців Гетьманщини, то труднощів із географічною локалізацією останніх майже не виникає. Натомість ідентифікація за воєводствами місць проживання вихідців із "Польської області" є далеко непростим завданням, оскільки у записі адміністративні одиниці не вказувалися, а наводилася лише назва та характер населеного пункту. У П-37 зазначено, наприклад, що студент Василь Rogozovskiy походив з "містечка" Орсин "Польської області" (с.47), а в П-38 та Р-38 пишеться про "містечко" Оринин (с.70 й арк.5). У П-37 місцем походження Леонтія Случинського названо "місто Любачев" (с.49), у П-38 — "город Любачев" (с.72), а у Р-38 — "город Любар" (арк.7). У П-38 серед риторів записаний Михайло Молецький з "містечка Подгороддя" (с.67), а у Р-38 — Михайл Малецький з "мѣста Подгороддя" (арк.2зв.). У П-37 Василь Кулбовський значиться мешканцем "містечка Солодовця" (с.47), а у П-38 та Р-38 — з "города Солодковецъ" (с.72 та арк.6зв.). У П-37 місцем походження Івана Зеліскевича названо "містечко" Тисминиця (с.44), а у П-38 та Р-38-1 — Тисминовка без вказівки на характер населеного пункту (с.63, арк.2). Любачів Григорія Піонткевича у П-37 іменований "містечком" (с.57), а у П-38 та Р-38 — "городом" (с.81, арк.13 зв.). У П-37 Іоан Янович зафіксований вихідцем із "села Суботова" (с.54), а наступного року — з "'міста" Суботова" у П-38 (с.76) чи "мѣста Соботова" у Р-38 (арк.10зв.). У П-37 Перемишль іменований "городом" (с.40), а у П-38 та Р-38-1 — "містом" (с.62, арк.1), Меджибіж — "містечком" і "містом" відповідно (с.41 і с.64 та арк.3 зв.). У П-37 Василь Думницький походить із "міста Бердичева" (с.44), а у П-38 та Р-38 — із "містечка" Бердичева (с.66, арк.1). У П-37 Іоанн Смеречанський зареєстрований вихідцем із "города Жолкви" (с.45), а наступного року — з "міста Жолкви" (П-38, с.68) чи "мѣста Жовкви" (у Р-38, арк.3).

Ідентифікація за воєводствами місць проживання вихідців з "Польської області" також є далеко непростим завдан-

ням, оскільки в записі адміністративні одиниці не вказувалися. Якщо ж зрідка давалася детальніша інформація, то вона, схоже, часто засвідчувала прив'язку населеного пункту до власника, а не тогочасного адміністративно-територіального поділу, та вказувала на не завжди добре знання останнього у Києві. Наприклад, у Р-38 зустрічаємо ось такі вказівки на локалізацію: “зъ села Строни повѣти кролевского”, “зенжства Подкамарского з села Олманъ”, “воеводства Имѣславского з города (орши) (Орша була у Вітебському воєводстві), “зенжства Дубенского зъ города Заславя”, “города Шепетивки воеводи Квѣвского”, “зенжства Любомирского з города Полоного”, “зенжства Дубенского з села Лавриновець”, “зъ мѣста Брусилова добръ Олшанского старосты Вруцкого”, “зенжства Чарториского з города Бѣрезаня”, “з села Лубень панства Раковского”, “воеводнеѣ Яблонской з города Корсуна”, “повѣту кролевского з города Вѣлѣдникъ”, “з города Вѣлѣдникъ панства Житомирского”, “зенжства Любомирского города Межибожа”, “з мѣста Тараска строжи́нка коронного” тощо (арк. 16 зв. – 19 зв.). Така плутанина з типологізацією та локалізацією населених пунктів спудеїв із Речі Посполитої не дозволяє дослідникам беззастережно використовувати інформацію відомостей і змушує проводити достатньо велику додаткову технічну роботу із залученням ширшого кола джерел і довідкової літератури для її верифікації.

Утім, дані про терени Гетьманщини, хай і помітно меншою мірою, однак також змушують перевіряти інформацію студентських відомостей. Зокрема, трапляється відмітне позначення номенклатури населених пунктів у різних тогочасних документах. Так, у П-37 Олексія Левковича записано уродженцем містечка Бобровиць Ніжинського полку (с. 50). Однак на той час однойменні поселення були у Чернігівському (село) й Київському (містечко) полках⁶⁶. У П-38 та Р-38 зафіксовано братів Василя і Павла Лисенків із містечка Олександрівки Чернігівського полку (с. 66, арк. 1 зв.), проте у ревізії згаданої адміністративно-територіальної одиниці того-таки року цей населений пункт названо

⁶⁶ ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 19373, арк. 211–215; спр. 19377, арк. 22–22 зв.

“селом”⁶⁷, а в податкових реєстрах 1750-х рр. — “містечком”⁶⁸. Існує плутанина також між селами/“деревнями”. Неточності та непослідовність у ранжируванні міст не були особливістю могилянського чи загалом “малоросійського” діловодства: подібну ситуацію простежуємо, наприклад, у документах XVII–XVIII ст., що стосуються міст Перемишльської та Сяноцької земель⁶⁹.

На специфіку (неуважність?) фіксації студентів у Академії може вказувати й такий ось приклад: у П-37 “інфіміст” Андрій Бородаєвський значився вихідцем із “города” Будищ Полтавського полку (с. 54). Наступного року вже “граматик” Андрій Бородаєвський у Р-38 записаний із дивною вказівкою на географічне походження: “полку малорос. зь города Изюма” (арк. 10), себто в Академії вжили нетипове для Слобожанщини окреслення “малоросійського” (адже на той час “Малоросією” називали Гетьманщину). У варіанті, що надсилався до Синоду, дані дещо відредагували: “полку малоросийского слободского з города Изюма” (П-38, с. 76)⁷⁰. Тут усі дані, окрім географічних, указують, що йдеться про ту саму особу, проте різне територіальне походження спонукає до серйозних розважань над таким висновком. Зрештою, в інших схожих випадках, коли двох осіб різнять лише населені пункт, інколи з однієї сотні, не виключено, що батьки студента могли справді змінити місце проживання, відтак інформація достовірна.

Професори також інколи одночасно з різнохарактерною фіксацією населених пунктів не уніфікували способу записування прізвищ/прізвиस्क. Наприклад, серед “аналогістів” 1737 р. згаданий Федір Якимович із села “Ілмана” (с. 59), а серед студентів найнижчої “школи” 1738 р. — Федір Єфимович із села Олмані (с. 86, арк. 18). Решта інформації — про

⁶⁷ Там само, спр. 19377 арк. 164, 446.

⁶⁸ *Адміністративно-територіальний устрій Лівобережної України 50-х років XVIII ст.: каталог населених пунктів (за архівними матеріалами податкових реєстрів)*. — К., 1990. — С. 117.

⁶⁹ MOTYLEWICZ J. *Miasta ziemi przemyskiej i sanockiej w drugiej połowie XVII i w XVIII wieku*. — Przemyśl-Rzeszów, 1993. — S. 37–38.

⁷⁰ Публікатор не помилився: у рукописному синодальному оригіналі також зазначено саме так (РГИА, ф. 796, оп. 18, д. 32, л. 362 об.).

вік і станове походження — дозволяють припускати, що йдеться про ту саму особу, втім, остаточної впевненості через такий запис немає. Подібним чином, у П-37 зазначений 21-літній “аналогіст” Михайл Онішкевич із села Мишлина (с.58), у П-38 — 21-річний “інфіміст” Михайл Онікевич із села Мислин (с.82), а у Р-38 — 21-літній “інфіміст” Михайл Онікевич із того таки Мислина (арк.15). Як бачимо, тут можлива помилка не лише в написанні прізвища, назви населеного пункту, а й у віці, якщо тільки студент не народився у проміжку між січнем (часом складання реєстру 1738 р.) і квітнем (місяцем фіксації вихованців 1737 р.). У П-37 та П-38 записаний козацький син із Зінькова Василь Зеленський (с.44, 66), а у Р-38 — Василь Зеленецький (арк.1). Однак у ревізії 1737 р. Гадяцького полку серед зіньківських козаків-дворовласників та козацьких вдів зафіксовано тільки Зеленських⁷¹.

Як зазначалося, реєстри хибують також на неточність позначення станового походження вихованців. У П-37 Іоанн Смеречанський зареєстрований вихідцем із посполитих (с.45), а у П-38 та Р-38 — із міщан (с.68, арк.3). У П-37 Леонтія Случинського названо сином посполитого (с.49), а у П-38 і Р-38 — міщанським (с.72, арк.7). Василь Думницький у П-37 походить із козаків (с.44), а у П-38 та Р-38 — із посполитих (с.66, арк.1). У П-37 Василь Кулбовський значиться посполитим (с.47), а в П-38 та Р-38 — міщанином (с.72 й арк.6 зв.). У П-37 Іван Янович із “Польської області” зафіксований дитиною козака (с.54), а у П-38 та Р-38 — посполитого (с.76, арк.10 зв.). У П-37 Стефан Скибинський іменований міщанським сином (с.40), а у П-38 — купецьким (с.62). Подібно у П-37 Яків Домбровський — міщанська (с.44), а у П-38 та Р-38—1 — купецька дитина (с.64, арк.3 зв.). Захарій Симонів у П-38 (с.72) й Р-38 (арк.6зв.) — міщанин і посполитий відповідно. 19-літній Федір Барвінський із Дрогобича у списку “піїтів” 1737 р., складеному 6 квітня⁷², значиться священицьким сином, у загальній відомості 1737 р. — посполитським (с.46), а наступного року, будучи вже 20-річним — міщанським (с.66, арк.1 зв.).

Зрештою, маємо ті самі неузгодження між різною тогочасною документацією. Так, Кирило Дияментовський у Р-38

⁷¹ ЦДІАК України, ф.51, оп.3, спр.19678, арк.120.

⁷² *Ауд-П-І-2*. — С.35. — №VIII.

записаний козацьким сином із с. Коржів Переяславського полку (арк. 19). Проте в ревізії цієї адміністративно-територіальної одиниці 1737 р. вказано лишень однойменну “деревню”, причому без козацького населення взагалі⁷³.

“Станові мандри”, звісно ж, можна коментувати як факти, що мали місце. Скажімо, процес перетворення більшості колишніх правобережних козаків на посполитих імовірно пояснити, пригадавши чи то не надто давнє згадання козацького ладу на Правобережжі (хоча й не до кінця, про що ще піде мова далі), чи постійний рух туди на проживання вихідців із Гетьманщини, зокрема, тих, які вважали себе за козаків. Добре відомо також про масовість явища “шукання козацтва” й перетворення козаків на посполитих і навпаки у тогочасній Гетьманщині. Так само можемо твердити про розмитість у той час меж між міщанством та купецтвом. А от про реальність чи вигаданість, а також причини інших “станових конверсій” у реєстрах, якщо вони таки мали місце, залишається тільки здогадуватися.

Є ще один джерелознавчий аспект, який потребує додаткової перевірки, а саме — присутність у реєстрах помилок, що їх припустився Микола Петров, публікуючи списки. Однак мої вибіркові порівняння надісланих у Синод списків студентських відомостей 1737 та 1738 рр. із надрукованими варіантами дозволяють твердити, що дослідник акуратно передавав текст документів за синодальним оригіналом⁷⁴. Отже, застається констатувати, що різні варіанти переліків “академіків” різняться, однак припускати, що остаточний — ним, за логікою, має бути надісланий до Петербурга — цілком позбавлений помилок не доводиться.

Інформацію до останньої у відомостях 1737–1738 рр. рубрики — про успішність студентів — власноруч записував викладач⁷⁵, отож її достовірність значно вища, ніж у тих, де

⁷³ ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 19374, 237 зв.

⁷⁴ Пор.: РГИА, ф. 796, оп. 18, д. 32, л. 115–137 об., 345–373 зв.

⁷⁵ Імовірно, заповняти решту інформації викладач доручав котромусь зі студентів. Принаймні, до 1780-х рр. “при Академии Киевской из давних времен в отправлении случающихся письменных дел писарскую должность исправляли обучающиеся в Академии ж за вознаграждение, единственно от префектов им данное, или находящиеся на мистах инспекторских студенты [...]” (*Ауд-II-V*. – С. 67. – № VIII).

дані фіксувалися з вуст вихованців. Тут цілком логічно виникає запитання про об'єктивність професорів. Наразі якісь підтвердження зацікавленого підходу до характеристики здібностей підопічних мені невідомі, себто і діти “сильних світу” мали вельми непривабливі “оцінки”. Беручи до уваги той факт, що немає підстав припускати вплив цієї характеристики на подальшу кар'єру по закінченню студій у перші десятиліття практикування реєстрації, надто для лаїків (хіба абсолютно “тупоумних”, “что от них никакой пользы не может ожидать ни Церковь, ни отечество”, мали виключати з Академії, згідно з інструкцією 1734 р.⁷⁶, та могли не взяти на службу до консисторії дітей духівництва), а також “внутрішній” характер відомостей (не потрапляли за межі Академії, консисторії та Синоду до світської влади), ще переконливіше можна твердити про більш-менш адекватну характеристику успішності. Однак аналізувати якість навчання спудей за списками 1737 та 1738 рр. досить важко, позаяк сама шкала оцінювання, схоже, до кінця не була систематизованою, про що детальніше буде мова.

Підбиваючи підсумок, іще раз зазначу, що та частина студентських відомостей, яка, найвірогідніше, заповнювалася інформацією з вуст вихованців, хибує на чимало неточностей. Понад те, некритичне залучення даних двох найцікавіших повних реєстрів дає не зовсім адекватну картину спудейської корпорації. Це не означає, що списки вихованців не мають джерельної цінності, навпаки. Однак перше, ніж їх використати, слід провести неабияку додаткову технічну роботу, перевіряючи, наскільки можливо, ті чи ті факти за допомогою інших матеріалів і буквально “знайомлячись” із кожним записаним у відомість студентом. З іншого боку, відповіді на окремі запитання дає також порівняння двох сусідніх списків. Зрештою, дослідники не мають вибору — повнішого джерела для комплексної презентації спудей не існує. Не варто також забувати, що виявлені хиби, частину яких перелічено вище, становлять лише невеликий відсоток і суттєво не можуть вплинути на подальші висновки, тим паче, що у кожному конкретному випадку будуть залучатися по змозі інші джерела. Аналіз відомостей, однак, накладе свій відбиток на цей текст: він супроводжуватиметься низ-

⁷⁶ [Академічна інструкція 1734 р.]. – С. 105.

кою докладних пояснень (під рядком чи в додатках) та обговоренням тих суперечливих епізодів, де спеціально належить пояснити той чи той вибір/трактування автора.

Зрештою, насамкінець коротко сигналізую ще одну проблему: наскільки характеристика могилянських студентів зразка 1737–1738 рр. характерна для інших “п’ятирічок”, десятиліть, ба навіть років? Префект Академії доносив в 1737 р. Київському митрополиту, що

Оных же Киевской академии учеников прежде сего мимошедших годов бывало по семи и по осмы сот.

А и в ныннешнем еще году собралось было всех студентов на шесть сот, но за утеснением квартал, и за оскудением препитания, яко свободные суще, свободно мусили за нужду предреченную многии, и учение свое оставивши, от училищ устранился [...] ⁷⁷.

Як результат, через економічні труднощі, студентський контингент зменшився більш, аніж на третину. Втім, наступного року чисельність “студіозів” знову збільшилася, хоча й не до 600 осіб. Про цей нюанс — специфічний зовнішній вплив на спудейську корпорацію у 1737–1738 рр. — також належить пам’ятати, розважаючи про типовість/нетиповість тієї чи тієї тогочасної характеристики. На виручку прийдуть широкі (наскільки це можливо) порівняння із ситуацією за інші роки. Відтак, у дослідженні представлено не тільки могилянців кінця 1730-х рр., а й загалом київських студентів XVIII ст. — до часу суттєвих зовнішніх та внутрішніх змін, що сталися з навчальним закладом ув останній чверті цього століття і вплинули також на характеристики вихованців.

⁷⁷ *АиД–II-I-2.* – С. 37. – № IX.